

Obóz koncentracyjny Dachau 1933-1945

Historia

Dzieje obozu koncentracyjnego w Dachau w latach 1933-1945 nie kształtowały się jednolicie i były ściśle związane z sytuacją polityczną i wojskową hitlerowskich Niemiec. W dziejach tych można wyróżnić cztery okresy:

- Okres I – od 22 marca 1933 do lutego 1940r. kiedy obóz przeznaczony był na miejsce odosobnienia dla Niemców wrogo usposobionych do hitleryzmu oraz dla niemieckich Żydów. Po przyłączeniu Austrii i podbiciu Czechosłowacji obywatele tych państw byli następnymi ofiarami i więźniami Dachau. Między 10.10.1939 a 18.02.1940 obóz przejęty został przez Theodora Eickego w celu uformowania frontowej dywizji Waffen-SS.
- Okres II – od lutego 1940 do września 1942r. – w obozie ponownie pojawili się więźniowie prawie wszystkich narodowości europejskich.
- Okres III – od października 1942 do kwietnia 1945r., tj. ewakuacji, następuje stopniowo pewna poprawa bytu więźniów.
- Okres IV – ewakuacja i likwidacja obozu – to ostatnie tygodnie grozy i nerwowego napięcia w kwietniu 1945r.

Na podstawie zarządzenia hitlerowskiego szefa policji bezpieczeństwa, Reinharda Heynricha, z dnia 2 stycznia 1942r., które dzieliło obozy na trzy kategorie, zaliczano Dachau, obok Sachsenhausen i Auschwitz I, do kategorii pierwszej. Mieli w nim przebywać więźniowie „mało obciążeni” i „bezwzględnie nadający się do poprawy”.

Obóz koncentracyjny w Dachau został założony 22 marca 1933 roku dla więźniów politycznych, będąc jedynym nieustannie działającym obozem w latach 1933-1945. Początkowo za obóz odpowiadał dowódca SS oraz szef policji w Monachium Heinrich Himmler, który doprowadził także do przekazania pełnej jurysdykcji nad obozami wyłącznie SS (od 25.05.1933r.). Natomiast od września 1933r. komendantem został Theodor Eicke, który na terenie obozu koncentracyjnego wprowadził unikatowy system kar oraz regulamin, służące jako wzór dla późniejszych obozów koncentracyjnych. Obóz powoli przekształcono w swego rodzaju szkołę, gdzie uczono złego traktowania i mordowania ludzi o innych przekonaniach politycznych, orientacji seksualnej, wyznaniu i narodowości. We wrześniu 1938r. więźniowie ukończyli budowę wojskowej bazy treningowej dla SS oraz zakończyli rozbudowę samego obozu.

Obóz w Dachau, tak jak inne obozy koncentracyjne służył jako miejsce do przeprowadzania licznych eksperymentów medycznych dokonywanych na więźniach, w wyniku których setki osób zginęło lub zostało na stałe okaleczonych. W sierpniu 1941r. do obozu przybyli wybrani lekarze, których zadaniem było przeprowadzenie „selekcji”, mającej na celu oddzielenie od całości tych więźniów, którzy byli zbyt słabi lub zbyt schorowani do dalszej pracy. Wyselekcjonowani więźniowie trafiali do Hartheim k. Linz (Austria), gdzie uśmiercano ich poprzez zagazowanie. Od stycznia 1942 do listopada 1944 ok. 3000 więźniów zostało w ten sposób wyselekcjonowanych oraz skazanych na śmierć przez zagazowanie.

Pod koniec wojny (sierpień 1944) w ramach obozu koncentracyjnego Dachau otwarty został obóz przeznaczony wyłącznie dla kobiet, a pierwszy transport więźniów pochodził z obozu Auschwitz-Birkenau. Do Dachau trafiało coraz więcej więźniów. KZ Dachau był przeludniony, a poziom higieny nie spełniał żadnych norm oraz warunków humanitarnych. Od końca 1944r. do dnia wyzwolenia, tj. 29.04.1945r., w obozie zginęło 15 tys. więźniów, co stanowi ok. połowę ofiar. Na trzy dni przed

wyzwoleniem obozu przez Amerykanów, zarządzająca obozem SS nakazała 7.000 więźniom (głównie Żydom) wzięcie udziału w tzw. „Marszu Śmierci”, który rozpoczynając się w Dachau, miał się zakończyć po sześciu dniach marszu w Tegernsee. Ci, którzy przeżyli i dotarli na miejsce, zostali wyzwoleni przez Amerykanów 02.05.1945r.¹

Ustalenie dokładnej liczby więźniów, którzy przeszli przez Dachau w ciągu 12 lat jego istnienia, nie jest sprawą łatwą z powodu braku pełnego ich spisu, zwłaszcza z początkowego i końcowego okresu istnienia obozu. Zachowane w Międzynarodowym Biurze Poszukiwań w Arolsen dwie numeracje dachauowskich więźniów 199.471 numerów. Pierwsza z nich, od marca 1933 do 31 marca 1940, obejmowała numery od 12 do 37.575. Duga natomiast, od 1 kwietnia 1940 do 27 kwietnia 1945, zawierała numery od 1 do 161.896. W kartotece obozowej zarejestrowano 177.477 więźniów. Nie obejmuje ona jednak:

- Ok. 21 tys. więźniów z lat 1933-1939, przeważnie Żydów, nie rejestrowanych, masowo wyniszczanych lub zwalnianych za okupem lub pod warunkiem opuszczenia kraju.
- 46.855 jeńców wojennych, partyzantów i innych więźniów, straconych w drodze egzekucji w latach 1940-1945.
- Ok. 28 tys. więźniów, którzy przybyli do Dachau i okolicznych podobozów i nie zostali nigdzie zarejestrowani

W latach 1933-1945 według Jana Domagały w obozie przebywało 206.206² więźniów, a wg niektórych źródeł nawet ok 250 tys. osób. Warto jednak zwrócić uwagę na fakt, iż w pierwszym roku działania obozu, liczba więźniów wynosiła ok. 4,8 tys. osób, ale już w 1937 roku liczba ta wzrosła do 13.260 osób. Według badań przeprowadzonych przez Stanisława Zámečika, w Dachau zginęło co najmniej 41.566 osób, z czego 32.099 zgonów jest potwierdzonych, a 9467 udało się ustalić na podstawie m.in. dokumentów obozowych lub pozostałościach po ludzkich szczątkach. Nie jest jednak znana liczba osób, która została zamordowana, a nigdy nie została zarejestrowana. Do tej grupy więźniów zaliczano głównie jeńców radzieckich zabijanych w ramach "*Kommissar-Erlass*" oraz zmarłych w czasie ewakuacji obozu. Według niektórych źródeł liczbę ofiar szacuje się nawet na 148.000 (wliczając zgładzonych w podobozach). W chwili wyzwolenia obozu koncentracyjnego przez wojska amerykańskie, 29 kwietnia 1945 r., w obozie przebywało 67 tys. więźniów z 31 różnych krajów. Dokładna liczba osób wyzwolonych przez wojska amerykańskie wynosi 67.665, licząc łącznie więźniów w Dachau oraz okolicznych podobozach (w samym Dachau przebywało wtedy ok 30.000 więźniów), z czego 43.350 to byli więźniowie polityczni, a 22.100 to Żydzi. Amerykanie zastali obóz, który był przeludniony ponad wszystkie granice. W dniu wyzwolenia KZ Dachau Polacy stanowili najliczniejszą grupę więźniów (w tym czasie było ich 14.994).

Więźniowie³

Początkowo obóz przeznaczony był dla członków antynazistowskiej opozycji, wśród których ogromną liczbę stanowili działacze komunistyczni, przywódcy i posłowie do Reichstagu i parlamentów krajowych, a także socjaliści i chadecy. Pierwszą grupę niemieckich komunistów w liczbie 100 przywieziono w nocy z 21 na 22 marca 1933r. Więźniów politycznych zamykano w obozie na podstawie rozporządzenia prezydenta Rzeszy „o ochronie narodu i państwa” z dnia 28 lutego 1933r.,

¹ <http://www.ushmm.org> (United States Holocaust Memorial Museum).

² Jan Domagała „Ci, którzy przeszli...” s. 17.

³ Teodor Musioł „Dachau 1933-1945”, s. 94, Instytut Śląski w Opolu, wyd. „Śląsk”.

nazywając ich „uwięzionymi ochronnie” (Schutzhäftlinge). Z czasem do obozu zaczęto transportować Żydów, Romów⁴ i Sinti⁵, a także Świadków Jehowy⁶.

W wyniku akcji, która za podstawę aresztowania uznawała wstręt do pracy (niem. Arbeitsscheu Reich), skierowanej przeciwko obywatelom aspołecznym⁷, Romom oraz Sinti, rozpoczętej w czerwcu 1938r., doszło do pierwszych aresztowań z polecenia policji kryminalnej. Do obozów w Dachau, Buchenwald, Sachsenhausen i Lichtenberg deportowano ok. 230 Romów z Burgenland, a także 700 niemieckich Romów i Sinti. Natomiast tuż przed wybuchem wojny, czyli w 1939r. do KZ Dachau, Mauthausen, Ravensbrück i Buchenwald przetransportowano 3 tys. Romów i Sinti⁸. Dnia 21.09.1939 Główny Urząd Bezpieczeństwa Rzeszy (niem. Reichssicherheitshauptamt), czyli centrala państwowej policji bezpieczeństwa, podjęła decyzję o deportacji 30 tys. Romów do Polski, głównie mieli trafić do Generalnego Gubernatorstwa.⁹ Zgodnie z zaleceniami i wskazówkami Heinricha Himmlera, SS deportowało między 1943 a 1944 ok. 22.600 Sinti i Roma do obozu w Auschwitz-Birkenau, gdzie zginęło więcej niż 19,3 tys. Ci, którzy przeżyli zostali wysłani w 1944r. do obozów koncentracyjnych na terenie Niemiec.

W trakcie pierwszych lat istnienia obozu relatywnie mało Żydów zostało do niego przetransportowanych, a to ze względu na fakt, iż w większości przypadków należeli do jednej z wyżej wymienionych grup lub zostali wcześniej skazani na więzienie na podstawie „ustaw Norymberskich”. Masowe transporty Żydów zaczęły przybywać do Dachau w 1938r. po zabiciu sekretarza ambasady niemieckiej w Paryżu, Ernsta vom Ratha, przez młodego polskiego Żyda, Herszela Grynshpana, oraz po pogromie „nocy kryształowej” 9 listopada 1938 r., deportowano do obozu 10 tys. Żydów z terenów Niemiec i Austrii, ale co ciekawe większość z nich została zwolniona po kilku tygodniach lub miesiącach zamknięcia. Po rozpoczęciu wojny, pościg za Żydami był bardzo radykalny. Od 1940 do 1942r. do obozu w Dachau trafiło ponad 1500 Żydów, z czego 700 zginęło.¹⁰ W październiku 1942r. wszyscy Żydzi zostali przetransportowani do Auschwitz-Bireknau. Następnym dużym transportem 30 tys. Żydów miał miejsce w 1944 roku.

Po napaści Niemiec na ZSRR do obozu koncentracyjnego Dachau zaczęły napływać transporty Rosjan i Ukraińców. Na przełomie 1941 i 1942 do obozu Dachau trafiło 4000 jeńców radzieckich, którzy mieli zostać poddani egzekucji, nie będąc jednak nigdy oficjalnie zarejestrowani. Z ogólnej liczby 15 tysięcy pozostało przy życiu w chwili wyzwolenia, tj. 26.04.1945, tylko 696 osób. Natomiast po napaści w 1941r. na Jugosławię, a w szczególności od 1942r. do obozu i podobozów trafiło ok. 7700 Słoweńców, Chorwatów, Serbów oraz reprezentantów innych narodowości, zamieszkujących podbite tereny.

Podczas wojny w Dachau znalazło się wiele ludzi z krajów okupowanych: przede wszystkim z Polski (m.in. grupa 43 naukowców z Uniwersytetu Jagiellońskiego), Związku Radzieckiego, Belgii,

⁴ Nieterytorialny naród lub grupa etniczna pochodzenia indyjskiego, której członkowie tworzą diasporę zamieszkującą większość państw świata. Dane pochodzą z Dokumentations- und Kulturzentrum Deutscher Sinti und Roma .

⁵ Tradycyjnie wędrowną grupą etniczną, pochodzącą z Półwyspu Indyjskiego, pokrewną Romom i wraz z nimi określaną zbiorczym mianem Cyganów. Dane pochodzą z Dokumentations- und Kulturzentrum Deutscher Sinti und Roma.

⁶ Od maja 1935r. zamykano w Dachau Badaczy Pisma Świętego (Bibelforscher), przeważnie Świadków Jehowy. W roku 1937 w Dachau przebywało ok. 250 Badaczy Pisma Świętego, a w dniu 26 kwietnia 1945 r. było ich jeszcze 85, w tym 25 kobiet.

⁷ Przed Igrzyskami Olimpijskimi w 1936 r. zamykano w obozach koncentracyjnych jednostki „aspołeczne” – paskarzy, włóczągów, żebraków, piniaczy, pijaków, psychopatów. W pierwszym transporcie tej kategorii więźniów przybyło do Dachau 15 lipca 1936r. 120 osób, w drugim – 17 lipca – 120, w trzecim – 18 lipca – 80. Wśród nich byli także Cyganie.

⁸ <http://romani.uni-graz.at/rombase/>

⁹ Jako krok poprzedzający deportację Romów i Sinti, Heinrich Himmler zakazał tym mniejszościom opuszczać miejsca zamieszkania pod groźbą zamknięcia w obozie koncentracyjnym.

¹⁰ Dane pochodzą z KZ- Gedenkstätte Dachau.

Holandii, Czech, Francji. Wielu więźniów było kierowanych do KL Dachau z innych obozów. Pierwszą grupą narodowościową uwięzioną w Dachau byli Cyganie. Należy zwrócić uwagę na fakt, iż od 1939 do 1945 roku to Polacy stanowili największą grupę więźniów w liczbie 40.400 osób, a nawet wg niektórych źródeł ok. 50 tys. oraz ok. 22 tys. polskich Żydów. Dokładniej rzecz ujmując, Polacy stanowili ok. 1/3 więźniów Dachau, a także ok 1/3 ofiar obozu. Pierwszych 17 Polaków przywieziono do obozu 16 września 1939r., a 23 września następnych 54 obywateli Polski. Pochodzili przeważnie ze Śląska, częściowo z Nadrenii i Saksonii. Pierwsi więźniowie polscy byli działaczami oświatowymi i społecznymi różnych organizacji polskiej mniejszości narodowej w Niemczech, jak np. Związek Polaków w Niemczech, Związek Młodzieży Polskiej, Związek Śląskich Kół Śpiewaczych, Związek Harcerstwa Polskiego. W chwili wybuchu wojny w Dachau przebywało ok. 2 tys. Polaków, obywateli Rzeszy niemieckiej.

Dnia 5 marca 1940r. w transporcie 1500 więźniów z Sachsenhausen, przybyło do Dachau 187 Polaków, a wśród nich 43 młodych wówczas pracowników Uniwersytetu Jagiellońskiego. W dniu 21 grudnia 1940 pierwszych sześciu z tej grupy zwolniono. Po Nowym Roku wyjechało trzech następnych, a do 15 stycznia wszyscy już byli w Krakowie z wyjątkiem Kazimierza Piwarskiego, który ze względu na swoją książkę o Prusach Wschodnich miał pozostać w Dachau do końca wojny. Także docent Ormicki nie wrócił, gdyż w rozmowie z SS przyznał się żydowskiego pochodzenia i z tego powodu został przeniesiony do bloku dla Żydów. Większe transporty specjalne Polaków z różnych części Polski zaczęły napływać do Dachau w kwietniu i maju 1940r.¹¹ Na przełomie kwietnia i maja – 24.04.1940r. – przywieziono dużą grupę 796 Polaków z Łodzi i Katowic. W transporcie łódzkim znajdowała się spora grupa studentów i uczniów średnich szkół łódzkich. Do końca 1940r. przywieziono do Dachau 21.377 Polaków, którzy już do chwili wyzwolenia stanowili największą grupę więźniów.¹² Po upadku powstania warszawskiego, tj. 3 października 1944r., do obozów koncentracyjnych w Niemczech trafiło 70 tys. obywateli polskich, z czego 3000 trafiło do Dachau. Na podstawie dostępnych obecnie źródeł możemy stwierdzić, iż przez obóz w Dachau przeszło 48.511 Polaków (nie licząc 22 tysiące polskich Żydów). Transporty Polaków w latach 1939-1945:

1939	2000
1940	21.377
1941	4037
1942	1526
1943	1899
1944	8405
1945	8697

(Wg danych: Martin Broszat „Nationalsozialistische Konzentrationslager”, s. 109-110; Jan Domagała „Ci, którzy przeszli”, s 17)

Analiza więźniów pod względem grup narodowościowych (bez Żydów) wg stanu z kwietnia 1945r.:

1.	Polacy	14994	21.	Norwegowie	77
2.	Obywatele radzieccy	13536	22.	Rumuni	69
3.	Węgrzy	12067	23.	Bułgarzy	54
4.	Niemcy	6118	24.	Albańczycy	44
5.	Francuzi	5706	25.	Bezpaństwowcy	111

¹¹ 15.04.1940r. do Dachau przywieziono 760 Polaków z Kieleckiego, Lubeckiego, Krakowskiego i Poznańskiego. Duży transport, liczący 1176 osób m.in. z Mazowsza, Płockiego, Ciechanowskiego, przybył 19.04.1940r.

¹² Wg. Teodor Musioł „Dachau 1933-1945”, s. 94, Instytut Śląski w Opolu, wyd. „Śląsk”

6.	Włosi	3388	26.	Anglicy	13
7.	Litwini	3250	27.	Szwajcarzy	12
8.	Czesi	1974	28.	Amerykanie	11
9.	Słoweńcy	1746	29.	Portugalczyki	8
10.	Belgowie	989	30.	Szwedzi	7
11.	Holendrzy	836	31.	Estończycy	5
12.	Chorwaci	818	32.	Armeńczycy	4
13.	Serbowie	516	33.	Arabowie	3
14.	Grecy	336	34.	Chińczycy	2
15.	Lotaryńczycy (obywatele francuscy z Lotaryngii)	306	35.	Duńczycy	1
16.	Hiszpanie	286	36.	Finowie	1
17.	Słowacy	244	37.	Japończycy	1
18.	Łotysze	230	38.	Kanadyjczycy	1
19.	Luksemburczycy	211	39.	Irak	1
20.	Turcy	86	40.	Iran	1

(Wg. danych AIS Opole)

Od 1944r. Polacy pełnili w KZ Dachau różne funkcje. Byli blokowymi, izbowymi, pisarzami, tłumaczami. Należy zwrócić uwagę na fakt, iż pracowali także w kancelarii obozowej, ale i w kuchni, łaźni, w warsztatach odzieżowych, żywnościowych i innych kolumnach pracy, gdzie można było pomagać współwięźniom. Jeśli chodzi o poprawną charakterystykę stosunków Polaków z innymi narodowościami, to nie jest to takie łatwe, gdyż co do zasady Słowianie popierali się nawzajem, a serdeczne więzy łączyły Polaków również z obywatelami radzieckimi. O dobrych stosunkach można także mówić w kontekście relacji Polaków z Belgami i Norwegami, ale co do innych narodowości, to ulegały one nieraz poważnym zadrażnieniom, powodowanym przez złośliwych capo, pochodzących z pogranicza polsko-niemieckiego i władających językiem polskim.

Religia

Od roku 1941 obóz koncentracyjny w Dachau pełnił funkcję głównego obozu niszczenia duchowieństwa chrześcijańskiego okupowanej Europy (duchownych Kościołów: katolickiego, protestanckiego i prawosławnego). Idea ta zrodziła się jednak już wcześniej, gdyż w planach Adolfa Hitlera w obozie miano, począwszy od 1940 roku, zgromadzić większość aresztowanych duchownych, tak z krajów podbitych, jak i z Niemiec i sojusznicznych Włoch. W obozie przebywało ok. 3000 zakonników, diakonów, księży i biskupów katolickich, w tym 1773 (ok 2/3) z Polski, spośród których zginęło blisko 868, czyli mniej więcej 84% wszystkich kapłanów (łącznie zginęło 1034 kapłanów), w tym 756 świeckich oraz 110 zakonnych.. Wśród duchowieństwa polskiego byli przede wszystkim księża katolicy, w tym 1395 świeckich i 353 zakonnych. Natomiast w ramach tzw. Invaliden Transport wywieziono do komór gazowych w Hartheim k. Linz 311 polskich księży. Pierwsze duże transporty księży polskich do Dachau przybyły w kwietniu i maju 1940 r., jednak w następnych latach liczba przywożonych księży uległa zmniejszeniu. W czasie istnienia obozu zwolniono 314 księży, w tym 78 pochodzących z Polski.

Duchowni w obozie w Dachau wg narodowości oraz wyznania¹³

Narodowość (wg krajów)	Ogółem	Zwolnieni w czasie pobytu w obozie	Przeniesieni do innych KZ	Uwolnieni 29.04.1945	Zmarli
Albania	2	-	2	-	-
Belgia	46	1	3	33	9
Dania	5	5	-	-	-
Niemcy	447	208	100	45	94
Anglia	2	-	1	1	-
Francja	156	5	4	137	10
Grecja	2	-	-	2	-
Holandia	63	10	-	36	17
Włochy	28	-	1	26	1
Litwa	3	-	-	3	-
Luxemburg	16	2	-	8	6
Norwegia	1	1	-	-	-
Polska	1780	78	4	830	868
Rumunia	1	-	-	1	-
Jugosławia	50	2	6	38	4
Hiszpania	1	-	-	1	-
Szwajcaria	2	1	-	-	1
Czechosłowacja	109	1	10	74	24
Węgry	3	-	-	3	-
Bezpaństwowcy	3	-	1	2	-
Ogółem	2720	314	132	1240	1034

Religia¹⁴

Katolicka	2579
Ewangelicka	109
Prawosławie	22
Starokatolicka mariawitów	8
Muzułmanie	2

Dachau jako miejsce pamięci

Miejsce Pamięci KZ Dachau (niem. KZ-Gedenkstätte Dachau) powstało w 1965 roku, w 20 rocznicę zakończenia wojny oraz wyzwolenia samego obozu, z inicjatywy byłych więźniów obozu. Od 1955r. zrzeszeni są w Comité International de Dachau (CID), którego głównym założeniem jest działanie związane z ustanowieniem miejsca pamięci na terenie dawnego obozu koncentracyjnego w Dachau. Cel został osiągnięty w 1968r., kiedy odbyła się uroczysta inauguracja międzynarodowego pomnika na dawnym placu apelowym.

W latach 1996-2003, w ramach przekształcenia, w Muzeum powstała nowa wystawa, której tematem przewodnim jest „droga więźniów“ (niem. Der Weg der Häftlinge), a od 2005 r. do obozu można wejść przez dawną bramę obozową, tzw. Jourhaus. Obecnie na terenie muzeum możliwe jest wypożyczenie audio przewodników (audioguide), które dostępne są w 9 językach (niemiecki, angielski, polski, francuski, włoski, hiszpański, portugalski, hebrajski oraz rosyjski). Zawierają one informacje słowne dotyczące wybranych stacji pamięci podczas zwiedzania terenu zewnętrznego i muzeum. Uzupełnieniem tych tekstów są wspomnienia świadków historii, czyli byłych więźniów

¹³ Dane z Archiwum KZ-Gedenkstätte Dachau.

¹⁴ Dane z Archiwum KZ-Gedenkstätte Dachau.

i oswobodzicieli obozu. Treść nagrania w języku polskim zawiera ogólne informacje dotyczące historii obozu oraz losów więźniów. Wskazano, że Polacy byli jedną z dwóch największych grup więźniów, obok jeńców radzieckich. W ramach samej wystawy można wziąć udział w projekcji filmu dokumentalnego, który wyświetlany jest głównie po niemiecku i angielsku, ale raz dziennie odbywa się pokaz w języku włoskim i francuskim.